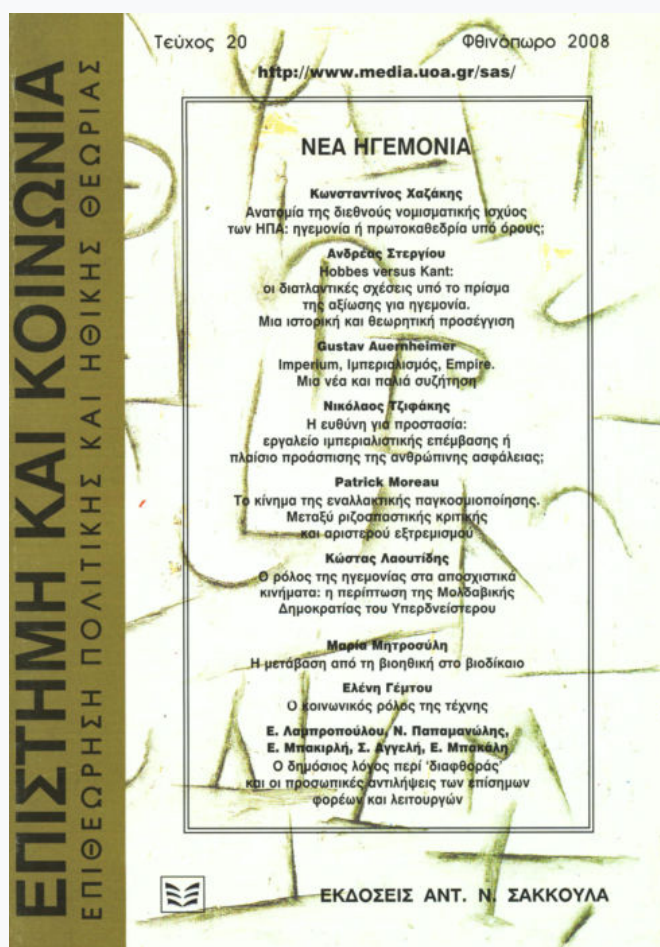

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 20 (2008)

Νέα ηγεμονία

Τάσος Γιαννίτσης (επιμ.), Ελληνική οικονομία: κρίσιμα ζητήματα οικονομικής πολιτικής

Πάνος Τσακλόγλου

doi: [10.12681/sas.531](https://doi.org/10.12681/sas.531)

Copyright © 2015, Πάνος Τσακλόγλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσακλόγλου Π. (2015). Τάσος Γιαννίτσης (επιμ.), Ελληνική οικονομία: κρίσιμα ζητήματα οικονομικής πολιτικής. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 20, 284–289. <https://doi.org/10.12681/sas.531>

‘Crossing Over the Other Side’ αποτελεί η πρόκληση και η αναγκαιότητα να υπερβούμε στον κόσμο των επιχειρήσεων, στην οικονομία και την κοινωνία γενικότερα, τη λογική των παιγνίων μηδενικού αθροίσματος.

Οι Sisodia, Wolfe και Sheth καταλήγουν στο συμπέρασμα πως πράγματι αναδύεται μια νέα εποχή και διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις ώστε οι εταιρείες να υπερβούν την οργανωτική και χρηματοοικονομική ‘συνθετότητα’ και να μετασχηματιστούν σε ‘στοργικές εταιρείες’, ακολουθώντας το παράδειγμα των World-Class εταιρειών-ηγετών που ανέλυσαν στο έργο τους.

Ειδικώς στις σημερινές συνθήκες της γενικευμένης οικονομικής κρίσης, ασφαλώς και η επιχειρηματολογία τους θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη. Εντούτοις, θα μπορούσε κανείς να τους ασκήσει κριτική για την πληρότητα της θεώρησής τους από κοινωνιολογική ή ακόμη και οικονομική άποψη και, προπαντός, για το ότι δεν πρόβαλαν συστηματικά τη σχέση μεταξύ της βαθιάς ‘τάσης’, που φαίνεται όντως να μορφοποιείται και των χρονικών ορίων και αντοχών του παγκόσμιου οικοσυστήματος.

Ιορδάνης Παπαδόπουλος

Τάσος Γιαννίτσης (επιμ.), *Ελληνική οικονομία: κρίσιμα ζητήματα οικονομικής πολιτικής*, Έκδοση Ιστορικού Αρχείου Alpha Bank, Αθήνα 2008, 491 σελ.

Ο τόμος αυτός περιλαμβάνει δεκαοκτώ εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν τον Ιούνιο του 2007 σε επιστημονική συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο Ναύπλιο με την υποστήριξη του Ιστορικού Αρχείου της Alpha Bank. Επιπροσθέτως, περιλαμβάνει και ένα εξαιρετικά κατατοπιστικό εισαγωγικό σημείωμα του επιμελητή του τόμου, Τάσου Γιαννίτση.

Οι συγγραφείς πραγματεύονται πληθώρα ζητημάτων που αφορούν την ελληνική οικονομία, αν και, φυσικά, ο κατάλογος δεν είναι εξαντλητικός (για παράδειγμα, δεν υπάρχουν ξεχωριστά κεφάλαια για σημαντικά ζητήματα όπως αυτά των οικονομικών πλευρών του κράτους πρόνοιας και της αγοράς εργασίας, της περιβαλλοντικής πολιτικής κ.λπ.). Η πλειονότητα των συγγραφέων είναι οικονομολόγοι, όμως υπάρχουν και συνεισφορές πολιτικών αλλά και φυσικών επιστημόνων. Σχηματικά, οι εισηγήσεις του τόμου καλύπτουν ζητήματα μακροοικονομικής πολιτικής και πολιτικής οικονομί-

ας (Λούκα Κατσέλη, Γιάννης Στουρνάρας, Γίκας Χαρδούβελης, Πλούταρχος Σακελλάρης και Βασίλης Ράπανος), δημοσίων πολιτικών και διακυβέρνησης (Νικηφόρος Διαμαντούρος, Δημήτρης Παπούλιας και Γιώργος Παγουλάτος), τομεακών πολιτικών (Γιώργος Φωτόπουλος και Βασίλης Δρουκόπουλος, Αντιγόνη Λυμπεράκη, Ιωάννης Βενέτης και Σταύρος Ζωγραφάκης, Βασίλης Δρουκόπουλος και Θεόδωρος Παπαδόγγονας και Μαρίνα Παπαναστασίου και Robert Pearce) και ερευνητικής και τεχνολογικής πολιτικής (Τάσος Γιαννίτης, Θεόδωρος Παπάξογλου, Φώτης Καφάτος και Μπάμπης Σαβάκης, Νίκος Χριστοδουλάκης, Αχιλλέας Μητσός και Νίκος Κομνηνός και Έλενα Σεφερτζή).

Η πρόοδος της ελληνικής οικονομίας κατά τη μεταπολεμική περίοδο είναι αναμφισβήτητη τόσο σε απόλυτους (βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού) όσο και σε σχετικούς όρους (παγκόσμια κατάταξη της χώρας με βάση το κατά κεφαλή ΑΕΠ). Κατά τις πρώτες δεκαετίες αυτής της περιόδου, επρόκειτο για πρόοδο κυρίως 'εκατακτική', ενώ σε πιο πρόσφατα χρόνια έχουμε και αρκετές ενδείξεις 'εντατικής' επέκτασης, παρά τη σχετικά χαμηλή εξωστρέφεια της οικονομίας. Εδώ και σχεδόν τρεις δεκαετίες η χώρα μας είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ, κατά την πρώτη δεκαπενταετία, η ελληνική οικονομία απέκλινε από τον μέσο όρο της Ένωσης και παρότι βρίσκεται ακόμη κάτω από αυτόν -τον μέσο όρο τόσο της ΕΕ των 15 όσο και των 27-, κατά τη δεύτερη δεκαπενταετία παρατηρείται ταχύρρυθμη πραγματική σύγκλιση, ενώ ταυτόχρονα έχει ολοκληρωθεί και η ονομαστική σύγκλιση (ΟΝΕ). Επειδή όμως άρχισαν ήδη να διαφαίνονται σημάδια κόπωσης στην πορεία της πραγματικής σύγκλισης, είναι εύλογο να τίθεται από πολλές πλευρές το ερώτημα κατά πόσον η πορεία σύγκλισης μπορεί να διατηρηθεί ή η όλη προσπάθεια στηρίζεται σε γυάλινα πόδια; Αυτό είναι το κεντρικό ζήτημα στο οποίο προσπαθούν να απαντήσουν και να προτείνουν λύσεις τα περισσότερα κεφάλαια του βιβλίου.

Ειδικά κατά τα πλέον πρόσφατα χρόνια, τα μηνύματα δεν είναι καλά. Η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας χειροτερεύει και αυτό αποτυπώνεται ξεκάθαρα στα εξαιρετικά υψηλά ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Η δε εξελισσόμενη οικονομική κρίση φαίνεται να επιδεινώνει την ήδη άσχημη εικόνα. Τι πρέπει να γίνει ώστε η θετική πορεία της οικονομίας ή, έστω, η σύγκλισή της προς τον πυρήνα της ΕΕ να

συνεχισθεί; Η απάντηση της συντριπτικής πλειονότητας των συγγραφέων του συγκεκριμένου τόμου συνοψίζεται σε δύο 'μαγικές' λέξεις: διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις.

Πρόκειται για λέξεις που ακούμε συχνά από τα χείλη των εκάστοτε κυβερνητικών παραγόντων. Η εμπειρία όμως δείχνει ότι οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις όσο εύκολα ανακοινώνονται, τόσο δύσκολα υλοποιούνται. Δεν πρόκειται βεβαίως για ελληνική ιδιαιτερότητα, στη χώρα μας όμως το πρόβλημα φαίνεται να είναι ιδιαίτερα σοβαρό. Η κοινωνία μας δείχνει κατακερματισμένη σε μικρές αλλά, πολλές φορές, εξαιρετικά καλά οργανωμένες ομάδες που προβάλλουν αντίσταση ακόμη και σε μάλλον ανώδυνες αλλαγές, γεγονός που κάνει το όλο εγχείρημα των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων να φαντάζει πάρα πολύ δύσκολο.

Για να είναι επιθυμητή, μια μεταρρύθμιση πρέπει να πληροί αυτό που οι οικονομολόγοι αποκαλούν 'κριτήριο των Hicks και Kaldor'. Σύμφωνα με αυτό, μια μεταρρύθμιση είναι επιθυμητή αν τα κέρδη των κερδισμένων από αυτήν είναι αρκετά ώστε να υπερκαλύψουν τις ζημιές των ζημιωμένων. Με άλλα λόγια, οι μεταρρυθμίσεις είναι επιθυμητές μόνο όταν ιδωθούν ως παίγνιο θετικού αθροίσματος. Δυστυχώς, η σχεδόν παγιωμένη στη χώρα μας αντίληψη δείχνει να είναι εγκλωβισμένη σε μία (μάλλον προκαπιταλιστική) θεώρηση των μεταρρυθμίσεων ως παιγνίων μηδενικού αθροίσματος όπου τα κέρδη μιας ομάδας απλώς ισούνται με τις ζημιές κάποιας άλλης.

Και κατά την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, όμως, ανακύπτουν δύο σοβαρά προβλήματα. Το πρώτο έχει να κάνει με τον ετεροχρονισμό (ή τη χρονική ασυμβατότητα) κόστους και οφέλους, ενώ το δεύτερο με την κατανομή κόστους και οφέλους ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας. Το πρόβλημα του ετεροχρονισμού έγκειται στο ότι σε όλες τις σχεδόν μεταρρυθμίσεις το κόστος προηγείται του οφέλους. Επομένως, αν δεν υπάρχουν ισχυροί θεσμοί δέσμευσης, είναι πολύ πιθανό οι κερδισμένοι της μεταρρύθμισης να προσπαθήσουν να διατηρήσουν για τον εαυτό τους όλα τα οφέλη της μεταρρύθμισης και να αποφύγουν την αποζημίωση των ζημιωμένων - πράγμα που βεβαίως ενδέχεται να είναι επιθυμητό στις περιπτώσεις κατά τις οποίες όσοι ζημιώνονται από τη μεταρρύθμιση είχαν αποκτήσει τα πλεονεκτήματά τους με αθέμιτο τρόπο.

Το αποτέλεσμα είναι η επιτυχία των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων να διευκολύνεται από την ύπαρξη κάποιας μορφής τυπικού ή άτυπου κοινω-

νικού συμβολαίου. Η εμπειρία πολλών χωρών δείχνει ότι η επίτευξη των στόχων του κοινωνικού συμβολαίου, με τη σειρά της, διευκολύνεται από την ύπαρξη επαρκούς αποθέματος κοινωνικού κεφαλαίου. Οι διαθέσιμες ωστόσο εμπειρικές μελέτες δείχνουν ότι το απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου στην Ελλάδα είναι μάλλον χαμηλό, ιδιαίτερα σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της ΕΕ. Όπως δε δείχνει η διεθνής εμπειρία, το κοινωνικό κεφάλαιο συσσωρεύεται δύσκολα αλλά απαξιώνεται εύκολα, πράγμα που κάνει τα πράγματα ακόμη πιο δυσοίωνα για τη χώρα μας καθώς σχετικά εύκολες λύσεις σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα μάλλον πρέπει να αποκλείονται.

Το πρόβλημα της κατανομής κερδών και οφελών απαντάται ορισμένες φορές στη βιβλιογραφία με την ονομασία 'η αδράνεια του status quo'. Σ' αυτή την περίπτωση το πρόβλημα έγκειται στο ότι πολύ συχνά οι κερδισμένοι μιας μεταρρύθμισης μπορεί να είναι ευρύτατες κοινωνικές ομάδες, αλλά τα κατά κεφαλήν κέρδη να είναι πολύ χαμηλά, ενώ οι ζημιωμένοι μπορεί να είναι αριθμητικά λίγοι αλλά οι ζημιές τους να είναι εξαιρετικά υψηλές. Παρότι, λοιπόν, το συνολικό κοινωνικό όφελος μπορεί να είναι πολλαπλάσιο του κοινωνικού κόστους, δύσκολα δημιουργείται μια ευρεία συμμαχία υποστηρικτών της μεταρρύθμισης, ενώ οι δυνητικά ζημιωμένοι μπορούν εύκολα να οργανωθούν αποτελεσματικά και να μπλοκάρουν την όποια μεταρρυθμιστική προσπάθεια. Η εμπειρία πολλών χωρών της Λατινικής Αμερικής κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες αλλά και της χώρας μας αρκετά πιο πρόσφατα βρίθκει από παρόμοια παραδείγματα.

Βεβαίως, περιπτώσεις επιτυχημένων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων δεν είναι άγνωστες στην Ελλάδα. Ίσως το πλέον τρανταχτό παράδειγμα είναι η ένταξη της χώρας στην ΟΝΕ η οποία, όμως, όπως επισημαίνεται στο βιβλίο, παρά τις τεράστιες θετικές επιπτώσεις της, έχει στερήσει από τη χώρα έναν μηχανισμό έγκαιρης προειδοποίησης αναφορικά με την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και έχει οδηγήσει τους σχεδιαστές πολιτικής σε ένα ανεπίτρεπτο εφησυχασμό. Όπως τονίζουν συντελεστές του τόμου, τόσο η εμπειρία της μετάβασης στην ΟΝΕ, όσο και σειρά άλλων περισσότερο ή λιγότερο επιτυχών διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων δείχνουν ότι τρεις παράγοντες είναι αναγκαίοι για την επιτυχία του εγχειρήματος: (α) σταθερό θεσμικό πλαίσιο με ξεκάθαρους στόχους (β) μηχανισμοί διαβούλευσης και δέσμευσης των κοινωνικών εταίρων και, (γ) συνεχής και έγκυρης ενημέρω-

ση του κοινού για τη λογική και τη σημασία των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων.

Η διεθνής εμπειρία δείχνει και κάτι ακόμη, ανησυχητικό για την Ελλάδα: όσο περισσότερο καθυστερούν οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, τόσο πιο επώδυνες είναι. Όπως επισημαίνεται σε αρκετά κεφάλαια του βιβλίου, πολλές αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στη χώρα μας έχουν καθυστερήσει υπερβολικά, με κορυφαίο ίσως παράδειγμα τη μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος. Υπάρχουν μεταρρυθμίσεις που υλοποιούνται ευκολότερα σε συνθήκες οικονομικής άνθισης παρά δυσπραγίας (εκτός αν αναφερόμαστε σε ολική καταστροφή του συστήματος –για παράδειγμα, όπως στις χώρες του λεγόμενου ‘υπαρκτού σοσιαλισμού’ μετά τη πτώση του τείχους του Βερολίνου). Για άλλες, ωστόσο, είναι πολύ πιθανόν η οικονομική κρίση να δώσει το έναυσμα της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας. Κατά την άποψή μου, πάντως, αντίθετα απ’ ό τι φαίνεται να υποστηρίζεται σε ορισμένα κεφάλαια του βιβλίου, η εξελισσόμενη οικονομική κρίση δεν καθιστά το μεταρρυθμιστικό εγχείρημα ευκολότερο. Κάθε άλλο· μάλιστα επειδή η παρούσα οικονομική κρίση είναι πιθανόν να δοκιμάσει τα όρια της κοινωνικής συνοχής, το ενδεχόμενο να εγκαταλειφθούν και όποιες ιδέες υπάρχουν για βραχυπρόθεσμα επώδυνες διαρθρωτικές αλλαγές είναι μεγάλο.

Από ποιους τομείς θα έπρεπε να ξεκινήσουν οι μεταρρυθμίσεις στην οικονομία της χώρας μας; Όπως επισημαίνεται σε πλειάδα κεφαλαίων του συγκεκριμένου τόμου, το κύριο πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας είναι η χαμηλή της ανταγωνιστικότητα και παραγωγικότητα –το οποίο εντοπίζεται πρωτίστως στη χαμηλή ολική παραγωγικότητα. Επομένως, οι μεταρρυθμίσεις πρέπει να στραφούν καταρχάς στην κατεύθυνση της αύξησης της παραγωγικότητας των παραγωγικών συντελεστών και, κυρίως της εργασίας. Από αυτή την άποψη, φαίνεται εκ πρώτης όψεως να τα πηγαίνουμε καλά εφόσον, για παράδειγμα, η συμμετοχή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση έχει αυξηθεί κατακόρυφα τα τελευταία χρόνια –κυρίως ως συνέπεια της αυξημένης προσφοράς θέσεων σε νέα τμήματα ΑΕΙ και ΤΕΙ. Όμως, σε ποιοτικό επίπεδο, τα αποτελέσματα είναι μάλλον αποκαρδιωτικά, τόσο από την άποψη των εισροών (ποσοστό των δαπανών δημόσιας εκπαίδευσης και έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης στο ΑΕΠ κ.λπ.) όσο και από την άποψη των εκροών (κατάταξη των ελλήνων μαθητών στις διεθνείς συγκρίσεις

PISA, PIRLS κ.λπ., διεθνής κατάταξη των ελληνικών πανεπιστημίων, αριθμός κατά κεφαλήν πατεντών κ.λπ.).

Επιπροσθέτως, σε πολλά κεφάλαια του βιβλίου επισημαίνεται η επείγουσα ανάγκη μεταρρύθμισης του δημόσιου τομέα, κυρίως σε ζητήματα που σχετίζονται με τον περιορισμό της ιδιαίτερα εκτεταμένης γραφειοκρατίας. Μάλιστα, όπως τονίζεται, ορισμένες από αυτές τις μεταρρυθμίσεις είναι πολύ πιθανόν να συναντήσουν και τις σχετικά χαμηλότερες αντιδράσεις. Διαπιστώνεται, όμως, από συγγραφείς του τόμου ότι ενώ το πρόβλημα είναι κυρίως πρόβλημα του δημόσιου τομέα, δεν περιορίζεται εκεί. Σημαντικά προβλήματα είναι ορατά και στη νοοτροπία των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα (για παράδειγμα, χαμηλότατη επένδυση σε έρευνα και τεχνολογική ανάπτυξη, χαμηλή εξωστρέφεια κ.λπ.).

Πάντως, αν κάτι συνάγεται αβίαστα από τον συγκεκριμένο τόμο είναι ότι οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις είναι 'εκ των ων ουκ άνευ' για την πορεία της χώρας μας. Και οι μεταρρυθμίσεις αυτές δεν αφορούν μόνο το οικονομικό πεδίο, αλλά και, ίσως πρωτίστως, το ίδιο το σύστημα διακυβέρνησης και λήψης πολιτικών αποφάσεων.

Εν κατακλείδι, ο τόμος που επιμελήθηκε ο Τάσος Γιαννίσης δίνει μια ακριβή απεικόνιση πολλών πτυχών της ελληνικής οικονομίας και των προβλημάτων που αυτή αντιμετωπίζει. Η μελέτη του, σε συνδυασμό με τη μελέτη του συλλογικού τόμου που εκδόθηκε πριν από λίγα χρόνια από την Τράπεζα της Ελλάδος (R. Bryant, Ν. Γκαργκάνας & Γ. Ταβλός (επιμ.), *Οικονομικές Επιδόσεις και Προοπτικές της Ελλάδος*, Τράπεζα της Ελλάδος και The Brookings Institution 2002) μπορεί να δώσει στον ενδιαφερόμενο αναγνώστη μια πλήρη εικόνα του τοπίου όπου κινείται η ελληνική οικονομία.

Πάνος Τσακλόγλου

Παναγιώτης Καφετζής, Θωμάς Μαλούτας, Ιωάννα Τσίγκανου, επιμ., Πολιτική, κοινωνία, πολίτες-Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (ESS), ΕΚΚΕ, Αθήνα 2007, 339 σελ.

Το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), ως φορέας εθνικής συμμετοχής της Ελλάδας στο πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (ΕΚΕ), εξέδωσε το 2007 τον συλλογικό τόμο *Πολιτική, Κοινωνία,*